

Przestrzenie językowe świata pomiędzy. O „literaturze Chamissa”

Przełożyła Iwona Uberman

Wśród imigrantów licznie przybywających po drugiej wojnie światowej na obszary niemieckojęzyczne znajdowali się oczywiście także pisarze. Narzędziem ich pracy jest język, dlatego też większość z nich musiała odbyć podróż nie tylko do obcego kraju, lecz także zanurzyć się w obcym języku. Literaturę tworzoną przez nich lub przez ich potomków w języku niemieckim nazywa się powszechnie „literaturą migrantów” albo też „literaturą migracyjną”. Ale czy musi ona nosić taką nazwę? Czyż nie jest o wiele bogatsza i czy nie wykracza znacząco poza samą kwestię migracji? „Literatura migrantów” wzbogaca, niesie ze sobą wiele nowego, otwiera oczy. Jednakże samo słowo „migracja” nie zawsze jest pozytywnie odbieranym określeniem. Maricy Bodrožić, berlińskiej poetce urodzonej w Dalmacji, słowo „migrant” kojarzy się zawsze z ciężką chorobą¹. Aby więc uniknąć tej nieprzyjemnej nazwy, mówi się ostatnio coraz częściej o „literaturze Chamissa”. Ta propozycja zrodziła się stąd, że wielu autorów o innych niż tylko niemieckie korzeniach zostało odznaczonych nagrodą Chamissa, przyznawaną od roku 1985 przez Fundację Roberta Boscha². Urodzony w roku 1781 w Szampanii Adelbert von Chamisso, którego imię nosi ta ustanowiona w Niemczech zupełnie wyjątkowa nagroda, przybył jako młodzieniec do Berlina, gdzie, zamieniając najpierw język francuski na niemiecki, został, będąc emigrantem, jednym z najśłynniejszych niemieckich poetów XIX wieku. Mimo tego, że nazwa „literatura Chamissa” staje się coraz popularniejsza, trzeba przyznać, iż naprawdę zadowalające określenie dla tego typu literatury nie zostało jeszcze odnalezione i dlatego nosi ona do dzisiaj różne miana³.

We Francji, Wielkiej Brytanii lub w USA taki rodzaj literatury jest znany już od dawna. W Niemczech, Austrii i Szwajcarii powstał o wiele później. Jednak i tu – na przestrzeni ostatnich pięćdziesięciu lat – zrodziła ona, pomimo skromnych początków, niezwykle wielokulturową różnorodność, której nie sposób jest dzisiaj nie dostrzegać. Literatura

¹ M. Bodrožić, *Die Sprachländer des Dazwischen* [w:] *Eingezogen in die Sprache, angekommen in der Literatur. Positionen des Schreibens in unserem Einwanderungsland*, pod red. U. Pörksen i B. Buscha, Göttingen 2008, s. 67–75.

² Zob. strony internetowe Fundacji Roberta Boscha (www.bosch-stiftung.de, [dostęp:02.08.2016]) oraz 15 wydanych dotąd numerów czasopisma Fundacji z portretami, recenzjami i relacjami dotyczącymi obecnych laureatów nagrody Chamissa. Także: *Viele Kulturen – eine Sprache. Hommage an Harald Weinrich* Stuttgart 2002; *Lichterfeste, Schattenspiele. Chamisso-Preisträger erzählen*, pod red. P. Esterházy/ego, München 2009 (antologia). Zob. też: K. Esselborn, *Der Adelbert-von-Chamisso-Preis und die Förderung der Migrationsliteratur* [w:] *Migrationsliteratur. Schreibweisen einer interkulturellen Moderne*, pod red. K. Schenka, A. Todorowa i M. Tvrđik, Tübingen 2004, s. 317–325.

³ Zob. m.in. B. Laudenberg, *Inter-, Trans- und Synkulturalität deutschsprachiger Migrationsliteratur und ihre Didaktik*, München 2016, s. 8–12.

Chamissa stała się z czasem szczególnym gatunkiem współczesnej twórczości. Pisana po niemiecku przez autorów obcego pochodzenia, przed rokiem 1985 egzystując jedynie na uboczu, rozwinęła stopniowo wielorakie koncepcje poetyckie, czyniąc zarazem dotychczasową niemieckojęzyczną literaturę o wiele barwniejszą. Niektórzy jej autorzy zaliczani są dzisiaj do grona niezwykle popularnych i chętnie czytanych, obecnych medialnie twórców. Wśród nich wyróżnić można Feriduna Zaimoglu, który stał się znany w całym niemieckojęzycznym kręgu językowym w roku 1995 dzięki książce *Kanak Sprak. 24 Misstöne vom Rande der Gesellschaft*⁴. W międzyczasie autor ten już dawno oddalił się artystycznie od swojego debiutu i tworzy dzisiaj całkiem odmienne teksty niż przed dwudziestu laty⁵. Innymi, których należy tu także wymienić, są: urodzony w Teheranie monachijski liryk i autor prozy SAID⁶, piszący opowiadania Rafik Schami⁷, który wychował się w Damaszku – jego 37 niemieckojęzycznych pozycji książkowych zostało przetłumaczonych już na 29 języków – i urodzona na Węgrzech berlińska pisarka i tłumaczka Terézia Mora⁸. W ciągu ostatnich trzech lat wielkie uznanie zyskała również twórczość urodzonej w USA wiedeńskiej poetki awangardowej Ann Cotten oraz pochodzącej z Odessy Marjany Gaponenko, która osiągnęła duży sukces przede wszystkim dzięki swojej powieści *Wer ist Martha?*⁹ (2013). Warto też wymienić pochodzącego z Mazur powieściopisarza, poetę i eseistę, Artura Beckera i wywodzącego się z niemiecko-kurdyjskiej rodziny berlińczyka, Sherko Fatah¹⁰. To samo dotyczy Abbasa Khidera, któremu udało się w roku 1996, po dwóch latach więzienia, zbiec z kraju rządzonego przez Saddama Husseina. Abbas Khider zdobył sławę dzięki powieści *Der falsche Inder* (2009)¹¹ i następnie pogłębił swój przewodni temat – ucieczki z Iraku – w powieściach *Die Orangen des Präsidenten* (2011)¹² oraz *Brief in die Auberginenrepublik* (2013)¹³. Odnaczony licznymi nagrodami, wydał w roku 2016 swoją czwartą powieść *Ohrfeige*¹⁴,

⁴ W wolnym przekładzie: „Kanak Sprak. 24 zgrzyty z marginesu społecznego”. W przypadku książek przytoczonych w artykule, które nie zostały jeszcze przetłumaczone na język polski, pozostawiłam tytuły w oryginale [przyp. tłum.].

⁵ Zob. Feridun Zaimoglu (*Contemporary German Writers and Filmmakers*), pod red. T. Cheesmanai K.E. Yesilady, Oxford 2011; K.E. Yesilada, Feridun Zaimoglu [w:] *Kritisches Lexikon zur deutschsprachigen Gegenwartsliteratur*, pod red. H.L. Arnolda, München 1978 i następne (liczba porządkowa 95). Na temat *Kanak Sprak* zob. J. Wertheimer, *Kanak / wo / man contra Skinhead – zum neuen Ton jüngerer AutorInnen der Migration* [w:] „Blioumi” 2002, s. 130–135; D. Skiba, *Ethnolektale und literarisierte Hybridität in Feridun Zaimoglus Kanak Sprak* [w:] *Migrationsliteratur*, op. cit., s. 183–204.

⁶ Zob. A. Di Bella, SAID – *Ein Leben in der Fremde*, Frankfurt am Main 2015; E. van der Knaap, SAID [w:] *Kritisches Lexikon...*, op. cit., (lp. 61).

⁷ Zob. B. Wild, Rafik Schami, München 2006; K. Esselborn, G. Henckmann, Rafik Schami [w:] *Kritisches Lexikon...*, op. cit., (lp. 83); G. Reichelt, *Probleme interkultureller Kommunikation bei Rafik Schami* [w:] *Migrationsliteratur*, op. cit., s. 221–232.

⁸ Zob. H. Vollmer, Terézia Mora [w:] *Kritisches Lexikon...*, op. cit., (lp. 95); K. Hübner, Terézia Mora [w:] *Killys Literaturlexikon. Autoren und Werke des deutschsprachigen Kulturraums*, wyd. 2, Berlin 2008 i następne.

⁹ W wolnym przekładzie: „Kim jest Martha?” [przyp. tłum.].

¹⁰ Zob. S.R. Arnold, Sherko Fatah [w:] *Kritisches Lexikon...*, op. cit. (lp. 92).

¹¹ W wolnym przekładzie: „Falszywy Hindus” [przyp. tłum.].

¹² W wolnym przekładzie: „Pomarańcze prezydenta” [przyp. tłum.]. W tym numerze „Tekstualiów” prezentujemy fragment tej powieści [przyp. red.].

¹³ W wolnym przekładzie: „List z obernynowej republiki” [przyp. tłum.].

¹⁴ W wolnym przekładzie: „Policzek” [przyp. tłum.].

która również zyskała uznanie wśród czytelników. Wymienieni powyżej, a także liczni inni „autorzy Chamissa”, zdobyli już silną pozycję na rynku książkowym i za sprawą swoich powieści, opowiadań, sztuk teatralnych oraz wierszy stali się ważnymi przedstawicielami współczesnej niemieckojęzycznej literatury.

Jakie były początki? Dopiero z końcem lat siedemdziesiątych XX wieku literackie teksty migrantów, którzy przybyli do krajów niemieckojęzycznych w celach zarobkowych, zaczęły być dostrzegane przez rdzenną część społeczeństwa. Stanowiło to jednak przypadki sporadyczne. Istotne wśród dzieł powstających w tej pierwszej fazie – nazywanych w owym czasie „tekstami gastarbeiterów” lub „literaturą cudzoziemców” – były książki autorstwa Arasa Örena¹⁵, których akcja rozgrywa się w berlińskiej dzielnicy Kreuzberg, turecko-niemieckie wiersze i eseje Yüksela Pazarkayi oraz, przede wszystkim, zaangażowane społecznie, realistyczne teksty powstające w kręgu stowarzyszenia „PoLiKunst”. Na zbiór tych utworów składały się powieści, opowiadania, wiersze lub pieśni dotyczące świata pracy i codziennego życia gastarbeiterów. Większość utworów powstałych w owym czasie oscylowało wokół tematu dialektyki ojczyzny i obczyzny, zmiany języka i kultury, oraz podejmowało problemy z wolna dopiero otwierającego się na wielokulturowość społeczeństwa niemieckiego¹⁶. Ważną rolę w rzeczonyj pierwszej fazie odegrały także cienkie wydania książkowe noszące przykładowo tytuły *Als Fremder in Deutschland*¹⁷ lub *In zwei Sprachen leben*¹⁸. Stanowiły one owoc konkursów ogłaszanych przez instytut uniwersytecki, wielu autorów tekstów było więc studentami. Nie wszystkie pośród nich ocierały się o doskonałość, ale mimo to wniosły do niemieckojęzycznej literatury nowy ton, a także – wtedy jeszcze – dla wielu zupełnie nieznaną perspektywę. Portugalka Elisabeth Goncalves wzbogaciła jedną z tych antologii wierszem, który nosił prosty tytuł *In der U-Bahn*¹⁹. Jego tekst brzmiał: „Przedemną / siedzi pies / i szczeka. / Obok niego / siedzi dziecko i krzyczy / ze strachu... / Pasażerowie / oburzeni / patrzą na tego potwora / który nie rozumie psów”²⁰. Z sukcesu, jakim się cieszyły wspomniane konkursy uniwersyteckie, zrodził się pomysł przyznawania corocznie nagrody, której celem jest zwrócenie uwagi szerszego grona odbiorców na ten nowy typ literatury. Dzisiaj Adelbert-von-Chamisso-Preis zaliczana jest do najbardziej renomowanych wyróżnień literackich w kraju.

Co wydarzyło się później, u progu nowego tysiąclecia? Znajdująca coraz więcej uznania „literatura cudzoziemców”, jak ją teraz przeważnie nazywano, rozszerzyła szybko swój zakres i wzbogaciła się o nowe nazwiska. Wśród ważnych dokonań można

¹⁵ Zob. I. Ackermann, U. Hohoff, Aras Ören [w:] ibidem, (lp. 61).

¹⁶ Zob. Chiellino 2000. Zob. też C. Chiellino, *Am Ufer der Fremde. Literatur und Arbeitsmigration 1870–1991*, Stuttgart–Weimar 1995.

¹⁷ W wolnym tłumaczeniu: „Jako obcy w Niemczech” [przyp. tłum.].

¹⁸ *Als Fremder in Deutschland...*, op. cit.; *In zwei Sprachen leben. Berichte, Erzählungen, Gedichte von Ausländern*, pod red. I. Ackermann, München 1983. W wolnym tłumaczeniu: „Życie w dwóch językach” [przyp. tłum.].

¹⁹ W wolnym tłumaczeniu: „W metrze” [przyp. tłum.].

²⁰ *Als Fremder in Deutschland...*, op. cit., s. 64. Zob. też: K. Esselborn, *Die Anfänge des Adelbert-von-Chamisso-Preises und das Institut für Deutsch als Fremdsprache der LMU München* [w:] *Deutsch als Fremdsprache. Gedanken zu Geschichte, Gegenwart und Zukunft eines xenologischen Faches*, pod red. J. Roche, Berlin 2009, s. 85–93.

na przykład wyróżnić napisaną w języku niemieckim powieść Emine Sevgi Özdamar, noszącą dość egzotyczny dla niemieckojęzycznych odbiorców tytuł *Das Leben ist eine Karawanserei / hat zwei Türen / aus einer kam ich rein / aus der anderenging ich raus*²¹. Znajomość rzeczony powieści na początku lat 90. XX wieku była nieodzowna, jeśli chciało się zabierać głos w dyskusjach dotyczących tego, co „własne i obce”, czy też podejmujących kwestię problemów, jakie niesie ze sobą życie „pomiędzy różnymi kulturami”²². Dante Andrea Franzetti²³, pół-Włoch, pół-Szwajcar urodzony w Zurychu i zmarły przedwcześnie nagłą śmiercią w roku 2015 oraz Francesco Micieli, który ma włosko-albańskie korzenie rodzinne i mieszka dzisiaj w szwajcarskim Bernie – obaj wzbogacili niemiecki język literacki poprzez umiejscawianie akcji swoich utworów zarówno we Włoszech, jak i w niemieckojęzycznej części Szwajcarii. Autorzy z Afryki, Ameryki łaćcińskiej i Azji, jak na przykład tworzący w Niemczech już od lat pięćdziesiątych, perski liryk Cyrus Atabay²⁴ albo mieszkająca w Niemczech od 1982 roku Japonka Yoko Tawada, również doczekali się uznania. Podobnie stało się po roku 1990 w odniesieniu do niektórych piszących po niemiecku autorów obcego pochodzenia, mieszkających przedtem w NRD. Można tu podać przykład mongolskiego pisarza Tuwina Galsana Tschinaga, którego występy w rolach poety i szamana przyciągają do dzisiaj znaczne grono publiczności²⁵. Wspomnieć należy także, pochodzącego z Syrii, lipskiego liryka i eseistę Adela Karasholiego, bardzo wrażliwego arabskiego intelektualistę, który już od dawna przekazywał rzetelną wiedzę dotyczącą wielu tematów, ciesząc się szczególnym zainteresowaniem dopiero po wydarzeniach w Nowym Jorku z 11 września 2001 roku. Adel Karasholi pisze także wspaniałe wiersze, świadczące jasno o jego wielkim obeznaniu z twórczością Johanna Wolfganga von Goethego, Heinricha Heinego czy też Bertolta Brechta.

Znani stali się oczywiście również pisarze, którzy – nierzadko z powodów politycznych – musieli opuścić swoją ojczyznę, najczęściej jeden z krajów Europy Środkowej, Wschodniej czy też Południowej. Ich nowatorskie językowo i stylistycznie, niekiedy niezwykle złożone, czasami nawiązujące do tradycji z okresu poprzedzającego drugą wojnę światową utwory wzbogacały niemiecki krajobraz literacki, a także – niejako przy okazji – ówczesny dyskurs dotyczący Europy Środkowej. Do tej grupy należą niektóre powieści, pochodzącego z Czech i mieszkającego w górnobawarskim

²¹ W wolnym tłumaczeniu: „Życie jest karawanserajem / ma dwoje drzwi / przez jedne przyszłam / przez drugie wyszłam” [przyp. tłum.].

²² Zob. I. Ackermann, N. Hodaie, *Emine Sevgi Özdamar* [w:] *Kritisches Lexikon...*, op. cit., (lp. 98). Zob. też *Das Fremde und das Eigene. Prolegomena zu einer interkulturellen Germanistik*, pod red. A. Wierlacher, München 1985–2000.

²³ Zob. O. Ruf, *Dante Andrea Franzetti* [w:] *Kritisches Lexikon...*, op. cit., (lp. 113); K. Hübner, *Dante Andrea Franzetti* [w:] *Killys Literaturlexikon...*, op. cit.

²⁴ Zob. *Poet und Vagant. Der Dichter Cyrus Atabay 1929–1996*, pod red. W. Rossa, München 1997; A. von Schirnding, B. Otte, *Cyrus Atabay* [w:] *Kritisches Lexikon...*, op. cit. i następne (lp. 57).

²⁵ Zob. A. Kloepper, M. Matsunaga, *Yoko Tawada* [w:] op. cit., i następne (lp. 64); A.P. Knittel, *Galsan Tschinag* [w:] *Kritisches Lexikon...*, op. cit., (lp. 99); L. Koiran, *Écrire en langue étrangère / Schreiben in fremder Sprache. Yoko Tawada et Galsan Tschinag / Yoko Tawada und Galsan Tschinag*, München 2009; *Yoko Tawada – Poetik der Transformation. Beiträge zum Gesamtwerk*, pod red. C. Ivanovica Tübingen 2010; *L'oreiller occidental-oriental de Yoko Tawada*, pod red. B. Banoun, L. Koiran, Paris 2010.

Murnau Oty Filipa²⁶, utwory zmarłej młodo praskiej intelektualistki Libuše Moníkové²⁷ oraz – nawiązujące do nurtów niemieckiego romantyzmu oraz do modernizmu XX wieku – dzieła urodzonej w roku 1946 w Budapeszcie, a żyjącej dzisiaj w szwajcarskiej Turgo-wii, mistrzyni językowej ekwilibrystyki – Zsuzsanny Gahse²⁸. Należy też wymienić polityczno-historyczne, dotyczące Węgier i Bloku Wschodniego, książki autorstwa Györgya Dalosa, opowiadania i powieści wywodzących się z niemieckiej mniejszości narodowej w Rumunii Herty Müller, Rolfa Bosserta czy Richarda Wagnera – oraz wielu innych pisarzy. Polityczne przełomy lat 1989–1990 również (co oczywiste) miały wpływ na niemieckojęzyczną literaturę autorów, dla których niemiecki nie jest językiem ojczystym. Echa tych wydarzeń przyczyniają się nadal do powstawania wybitnych tekstów, takich jak utwory prozatorskie urodzonego w roku 1968 w bułgarskim Płowdiw wiedeńskiego autora Dimitrégo Dineva²⁹ lub seria składająca się – jak dotąd – z siedmiu obszernych powieści przybyłego do Zurychu z Timișoary (dawnego Temeszwaru) Catalina Doriana Florescu³⁰. Jednakże zmian politycznych zapoczątkowanych w latach 1989–1990 nie można uznać za moment narodzin dobrej niemieckojęzycznej literatury tworzonej przez artystów ze wschodu i południowego-wschodu Europy, gdyż literatura taka powstawała już o wiele wcześniej. Po raz kolejny potwierdza to tezę, że rozwój polityczny i historycznoliteracki wcale nie muszą przebiegać równoległe³¹.

Stopniowo stało się jasne, że wraz z pojawieniem się pisarzy należących do drugiego lub trzeciego pokolenia migrantów wcześniejsza literatura „gastarbeiterów”, „literatura cudzoziemców” czy też „literatura migracyjna” zaczęła z wolna rozpraszać się wewnątrz ogólnej niemieckojęzycznej literatury. Porządkujące tę kwestię dyskusje, które prowadzi się do dzisiaj, rozpoczęły się przed około piętnastu laty. Wielu twórców wcale nie chce, by przypisywano ich tylko do kraju pochodzenia. I nie pragnie, by postrzegano ich jedynie jako egzotycznych przybyszów zamieszkujących akurat Niemcy. Wolą być uznawani za pisarzy niemieckich, austriackich czy też szwajcarskich. Autorzy, którzy wychowali się w Niemczech, jak Zafer Şenocak lub Zehra Çirak, już od dwudziestu lat zdecydowanie protestują, kiedy próbuje się przyporządkować ich jedynie do tureckiej albo do niemieck-

²⁶ Zob. J. Jordan, *Ota Filip* [w:] *Kritisches Lexikon...*, następne (lp. 98); M. Trvdík, *Ota Filip im tschechischen und deutschen Kulturkontext* [w:] *Migrationsliteratur...*, op. cit., s. 3–14.

²⁷ Zob. U. Vedder, *Libuše Moníková* [w:] *Kritisches Lexikon...*, i następne (lp. 66); Prag–Berlin: *Libuše Moníková. Erinnerung der Freunde an die früh verstorbene Autorin*, pod red. D. Schmidt i M. Schidtal, Reinbek 1999; D. Pfeiferová, *Das Bild des Nomaden. Zum Werk Libuše Moníkovás* [w:] *Migrationsliteratur...*, op. cit., s. 143–149; A. Mansbrügge, *Im Mörtel, im Mund, im Sprung und im Fall – Libuše Moníkovás Resonanzräume europäischer Geschichte* [w:] *ibidem*, s. 151–164; A. Mrázková, *Sisyphos. Zum Mythos bei Libuše Moníková* [w:] *ibidem*, s. 247–263.

²⁸ Zob. S. Sabin, *Zsuzsanna Gahse* [w:] *Kritisches Lexikon...*, op. cit., i następne (lp. 88).

²⁹ Zob. K. Hübner, *Dimitré Dinev* [w:] *Killys Literaturlexikon...*, op. cit.; M. Bürger-Koftis, *Dimitré Dinev – Märchenzähler und Mythenflüsterer der Migration* [w:] Bürger-Koftis 2008, s. 135–153; M. Hielscher, *Andere Stimmen – andere Räume. Die Funktion der Migranteliteratur in deutschen Verlagen und Dimitré Dinevs Roman „Engelszungen“* [w:] Arnold 2006, s. 196–208.

³⁰ Zob. G. Schneider-Paccanelli, *Catalin Dorian Florescu – Zuhause und doch nicht daheim* [w:] Bürger-Koftis 2008, s. 213–227.

³¹ Zob. I. Ackermann, *Die Osterweiterung in der deutschsprachigen „Migranteliteratur“ vor und nach der Wende* [w:] Bürger-Koftis 2008, s. 13–22.

kiej „szufladki”. Urodzony w roku 1964 w tureckim Bolu, a wkrótce potem emigrujący do Niemiec wraz ze swoimi rodzicami Feridun Zaimoglu uważa się (i traktuje tę swoją przynależność jako oczywistość), podobnie jak Yadé Kara czy Selim Özdoğan, za literackiego przedstawiciela istniejącej dziś w Niemczech kultury mieszanej. Jednocześnie pisze on książki, które przybliżają czytelnikom Turcję, a więc kraj, którego sam autor nie może znać z osobistych przeżyć i doświadczeń. Niezwykłe jest przy tym, że właśnie Zaimoglu, syn tureckich emigrantów, w swoich najnowszych powieściach i opowiadaniach powołuje na nowo do życia dawno zapomniane w Niemczech style literackie niemieckiego romantyzmu i ekspresjonizmu. Ze skromnych początków rozwinęły się więc niezliczenie różnorodne interkulturowe style pisarskie i złożone dzieła artystyczne, do których można zaliczyć, na przykład, powieść Ilji Trojanowa – *Kolekcjoner światów* (2006), ukazującą obrazowo (być może po raz pierwszy w niemieckojęzycznej literaturze) „inter-, trans- i synkulturowość”³², charakteryzujące koczowniczą egzystencję³³. Należy też wymienić eksperymentalną w warstwie językowej prozę, jaką są utwory pochodzącego z Czech wiedeńczyka Michaela Stavariča, którego apokaliptyczne groteski – *Brenntage* (2011)³⁴ czy *Königreich der Schatten* (2013)³⁵ – wzbudzają zachwyt wśród krytyków literackich³⁶. Wyróżnić trzeba także pełne humoru, burleskowe, ale zarazem zabarwione autobiograficznymi tropami, utwory, takie jak debiut powieściowy urodzonego w Bośni w roku 1978 Sašy Stanišića, noszący tytuł *Jak żołnierz gramofon reperował* (2006). Utwór ten opowiada o nagłym wtargnięciu w spokojne życie bośniackiego chłopca okrutnej i prowadzonej w bezlitosny sposób wojny. Saša Stanišić jest, nawiasem mówiąc, autorem, którego powieść *Noc przed festynem* (2014) i zbiór opowiadań *Fallensteller*³⁷ (2016) osiągnęły niesłychany sukces³⁸. Obrazy migracji i motywy obcości w ścisłym znaczeniu tego słowa, które zawarte są jeszcze w niektórych tekstach urodzonej w roku 1970 w Kazachstanie Eleonory Hummel albo we wczesnych opowiadaniach Maricy Bodrožić³⁹, występują dziś już rzadko w literaturze Chamissa. Czyżby więc niemieckojęzyczna literatura tworzona przez pisarzy mających inne kulturowe pochodzenie nie była już dzisiaj niczym wyjątkowym i nie odznaczała się odrębnym charakterem? Nadal jeszcze tak się dzieje i pewnie

³² Zob. B. Laudenberg, op. cit., s. 8–12.

³³ Zob. C. Zetsche, *Ilja Trojanow* [w:] *Kritisches Lexikon...*, op. cit., i następne (lp. 110); *Ilja Trojanow. Contemporary German Writers and Filmmakers*, pod red. J. Preece’a, Oxford 2013; K. Hübner, *Fließen Kulturen ineinander? Über Ilja Trojanow* [w:] *Bürger-Koitis* 2008, s. 83–95.

³⁴ W wolnym tłumaczeniu: „Płonące dni” [przyp. tłum.].

³⁵ W wolnym tłumaczeniu: „Królestwo cieni” [przyp. tłum.].

³⁶ Zob. F. Gösweiner, *Michael Stavarič* [w:] *Kritisches Lexikon...*, op. cit., i następne (lp. 113); K. Hübner, *Michael Stavarič* [w:] *Killys Literaturlexikon...*, op. cit. i następne; R. Cornejo, *Das Fremde und das Eigene. Entwürfe der kulturellen Identität in den Romanen von Michael Stavarič* [w:] *Interkulturelles Lernen*, pod red. P. Meurer, M. Ölke, S. Wilmes, Bielefeld 2009, s. 49–59; *Ästhetische Grenzüberschreitungen. Eine literaturwissenschaftliche und literaturdidaktische Erschließung des bisherigen Gesamtwerks von Michael Stavarič*, pod red. A. Bartl, I. Brendel-Perpiny (ukazuje się wkrótce).

³⁷ W wolnym tłumaczeniu: „Zastawiacz pułapek”.

³⁸ Zob. M. Galli, *Wirklichkeit abbilden heißt vor ihr kapitulieren: Saša Stanišić* [w:] *Bürger-Koitis* 2008, s. 53–63.

³⁹ Zob. M. Braun, *Marica Bodrožić* [w:] *Kritisches Lexikon...*, op. cit. i następne (lp. 96); R. Görner, *Mein Name sei Nadeshda oder: Mit der Stimme küssen. Die poetische Welt der Marica Bodrožić* [w:] *Literaturpreis der Konrad-Adenauer-Stiftung – Marica Bodrožić*, pod red. M. Braun i S. Schmidt, Sankt Augustin–Berlin 2015, s. 17–30.

tak już pozostanie w przyszłości, nie tylko w kwestiach bardzo subtelnych oboczności językowych. Powstawanie wielu tematów i motywów, obrazów i wyrażeń, chociażby w wierszach Tzveti Sofroniewy, Dany Rangi, Uljany Wolf czy także Josého F.A. Olivera, nie wydaje się możliwe bez czerpania inspiracji z innego zaplecza kulturowego.

Podsumowując, należy stwierdzić, że niemieckojęzyczna literatura pisana przez autorów pochodzących z różnych stron świata przybiera dzisiaj niezwykle różnorodną postać, obejmuje bardzo liczne gatunki literackie i odwołuje się wielokrotnie do dawnych tradycji niemieckiego obszaru kulturowego, ożywiając je na nowo w niezwykle kreatywny sposób. Pisarki i pisarze tworzący tę literaturę nie stanowią jednolitej grupy, która zwracałaby na siebie uwagę poprzez wspólne wystąpienia lub polityczno-literackie manifesty. Mimo to ich heterogenną grupę łączy nie tylko fakt, że wielu z nich otrzymuje za swoje osiągnięcia nagrodę imienia Chamissa. Łączą ich także tematy, motywy i miejsca akcji powieści, którymi zapewne nie zajęliby się w swojej twórczości autorzy mający od wielu pokoleń korzenie we Fryzji Wschodniej lub Dolnej Bawarii, gdyż nie byłiby oni zdolni do ich literackiego przetworzenia. Pisarzy literatury Chamissa łączy także ich, przeważnie odrębne, często zupełnie indywidualne i nieszablonowe, wykorzystywanie niemieckiego języka w sposób, który przypuszczalnie możliwy jest wówczas, gdy przy pisaniu szepczą, nucą i pobrzmiwiają w tle jeszcze inne języki. W każdym razie, czterdzieści trzy lata po ukazaniu się wyjątkowego, turecko-niemieckiego poematu *Was will Niyazi in der Naunynstraße*⁴⁰ autorstwa Arasa Örena (1973), istnieje dzisiaj bogata, różnorodna i godna uwagi literatura w języku niemieckim posiadająca punkty odniesienia i recepcji leżące niekoniernie na obszarach zamieszkałych przez Niemców. Jest to literatura, w której tyglu wypróbowuje się i negocjuje fikcjonalnie innowacyjne z natury rzeczy, a niekiedy bardzo złożone, konstrukcje tożsamościowe. „Życie płynie, jak więc tożsamość mogłaby być czymś trwałym!?” zapytuje Marica Bodrožić w swoim eseju *Die Sprachländer des Dazwischen*⁴¹. Esej ten kończy się słowami:

„Nikt nie pisze po to, aby stać się częścią tak brzydkiego słowa jak »migrant«. (Brzmi ono jak ciężka choroba!). Pisze się po to, żeby przepędzić z tego świata takie słowa. I aby stworzyć na nim, w ich miejsce, coś innego: prawdziwy język, świat, życie”.

To właśnie jest zaśluga literatury Chamissa.

Summary

Linguistic spaces of the world between. On the „Chamissa” literature

German Literature, written by Authors whose First Language is different to German, has a long tradition (18th and 19th Century). In the 1960s und 1970s a new Generation of Authors entered the Stage of Literature. This Essay deals with History and Development of their kind of German

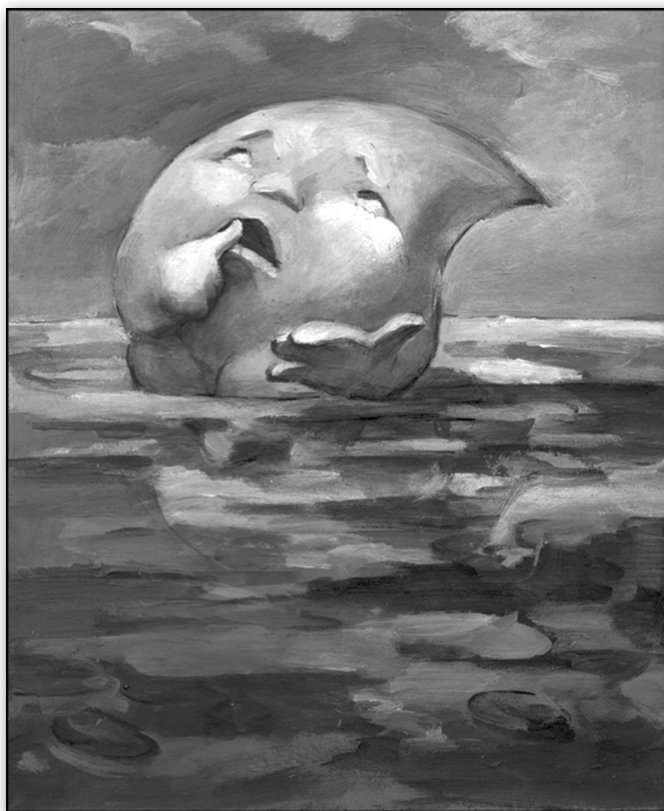
⁴⁰ W wolnym tłumaczeniu: „Czego chce Niyazi na ulicy Naunyn” [przyp. tłum.].

⁴¹ M. Bodrožić, *Die Sprachländer des Dazwischen* [w:] Pörksen / Busch 2008, s.75. W wolnym tłumaczeniu: „Przestrzenie językowe świata pomiędzy” [przyp. tłum.].

Literature from its beginnings as „Gastarbeiterliteratur“ until today, outlining several of its phases: Immigration from Turkey, Italy, Yugoslavia and other Countries into Germany 1960–1985, Literature and Changes in Europe’s Political Map 1989/90, Growing Variety of Literary Styles 1990–2005, Success and Recognition of „Chamisso-Literature“ in the last ten years (Feridun Zaimoglu, Yoko Tawada, Ilija Trojanow, Artur Becker, Ilma Rakusa, Terézia Mora, and Others), Present Situation.

Słowa kluczowe: literatura migracyjna języka niemieckiego, Adelbert-von-Chamisso-Preis (od 1985), literatura interkulturalna w krajach niemieckojęzycznych od lat 70. XX w. (historia, charakterystyka, stan sztuki)

Key words: literature of Migration in German Language, Adelbert-von-Chamisso-Preis (since 1985), Intercultural Literature in German-speaking Countries since the 1970s (History, Characteristics, State of the Art)

Roussanka Alexandrova-Nowakowska, *Plum-7*